УДК 82.091

Ә.М. Шәрипов

СИРИН ИҖАТЫ: СОВЕТ ЧЫНБАРЛЫГЫ ЧАГЫЛЫШЫ

Статья посвящена творчеству татарского поэта Сирина (Батыршина Сирина Ханифовича) (1896–1969). Автор раскрывает малоизвестные страницы биографии поэта. Он родился 14 декабря 1896 года в с. Каракашлы Казанской губернии. До революции учился в медресе села Байряка, преподавал в родной деревне. В 1921 году Сирин Батыршин окончил педагогические курсы в Бугульме. И его первые стихи опубликовались в Бугульминской газете «Юксыл». В 1929 году Сирин Ханифович окончил Казанский педагогический институт и преподавал в школе г. Казани. Одновременно был руководителем литературного кружка швейной фабрики. В 1930 году его назначили редактором отдела сельского хозяйства Татарского книжного издательства. В 1935 году Сирин был репрессирован. В 1941 году ушел на фронт, участвовал в Великой Отечественной войне, несколько раз получил контузию. После войны работал в колхозе. Реабилитирован в 1956 году. Последние годы своей жизни провел в поселке Бавлы. Умер 23 ноября 1969 года. В статье акцентируется внимание на творчестве поэта в 30-е годы XX столетия. В своем анализе автор прослеживает особенности развития творчества Сирина, изучает проблему синтетизма в татарском стихотворном жанре, реконструирует целостную картину жизненных реалий, запечатленных в стихотворениях поэта.

Ключевые слова: творчество поэта Сирина, основные жанровые стратегии, художественное развитие, поэтапные особенности.

The article is devoted to the work of the Tatar poet Sirin (Batyrshin Sirin Hanifovich) (1896–1969). The author reveals little-known pages of Pot’s biography. The poet was born on December 14, 1896 in the village of Karakashly, Kazan province. Before the revolution he studied at the madrasa of the village of Bayryaka, taught in his native village. In 1921 Sirin Batyrshin graduated from pedagogical courses in Bugulma. And his first poems were published in the Bugulmin newspaper «Yuksyl». In 1929 Sirin Hanifovich graduated from the Kazan Pedagogical Institute and taught at a school in Kazan. At the same time he was the head of the literary circle of the garment factory. In 1930 he was appointed as an editor of the Department of Agriculture of the Tatar Book Publishing House. In 1935 Sirin was repressed. In 1941 he went to the front, participated in the Great Patriotic War, received concussion several times. After the war he worked on a collective farm. Rehabilitated in 1956. He spent the last years of his life in the village of Bavly. He died on November 23, 1969. The article focuses on the poet’s work in the 30s of the XX century. In the analysis the author traces the peculiarities of the development of Sirin’s creativity in the 30s, studies the problem of synthetism in the Tatar poetic genre, reconstructs a holistic picture of the realities of life captured in the poet’s poems.

Keywords: creativity of the poet Sirin, the main genre strategies, artistic development, step-by-step features.

Шагыйрь Сирин (1896–1969) иҗатын татар халкы тормышыннан аерып карап булмый. Гомере буе ул туган халкы белән бергә, аның бер улы, бер вәкиле булып яшәде һәм иҗат итте.

Шагыйрь буларак Сирин халык алдында беренче тапкыр 1914 елда чыгыш ясый. Бу болай була. 1913 елның көзендә Кәрәкәшлегә, этиләре янына, Томскида чыккан «Сибирия» газетасында «Хатын-кызлар дөньясы» бүлеген алып барган, бер ара аның редакторы вазифаларын да башкарган, заманының күренекле журналисты һәм җәмәгать эшлеклесе Фәридәи Фатыйма кайта. Ул инде авыру була, шулай да авылда җәмәгать эшләренең үзәгендә кайный: тирә-якта беренче кызлар мәктәбе ача, хатын-кызларны укыта, аң-белем тарата. Әмма 1914 елның 16 февралендә кинәт вафат була. Аны соңгы юлга озату зур демонстрация төсен ала, күрше авыллардан да күп халык җыела. Менә шунда Сирин, меңләгән халык алдында үзенең беренче «Фәридәи-Фатыйма ханым рухына» дигән шигырен укый:

Син үлсәң дә, әмма ләфзан (тыштан гына. – *Ә.Ш.), –*
Син мәгънәи үлмәдең.
Керде җәсәдең кабергә,
Әмма үзең кермәдең, –

дигән юллар халык күңеленә бик хуш килә; авыл халкы соңыннан да, Фәридәи-Фатыйма хакында сөйләшкәндә, Сириннең әлеге шигырен искә төшерә. Шигырь шул ук елны «Сөембикә» журналында басылып чыга һәм ул шагыйрьнең матбугатта чыккан беренче әсәре була.

1918 елда Сирин Бөгелмәдәге өчьеллык «Тәгълим-тәрбия курсларына», ягъни укытучылар әзерләү семинариясенә укырга керә. Монда ул Габдрахман Сәгъди, Һади Атласи, Фазыл Туйкин кебек күренекле шәхесләрдән белем ала, социализм идеяләренә чын күңелдән бирелгән актив шәхес булып формалаша.

Сириннең беренче шигырьләре 1919–1920 елларда Самарадагы «Яңа көч», Бөгелмәдәге «Якты юл», Казандагы «Эшче» газеталарында басылып чыга. Аның иҗатында Гражданнар сугышы темасы шактый тулы чагыла. Мәсәлән, «Кызылармеец хаты» (1919) әсәрендә авторның якты киләчәк өчен сугышта үзенең катнашуы белән горурлануы тасвирлана. «Авыл кызына» шигырендә (1919) Гражданнар сугышы еллары өчен типик бер күренеш сурәтләнә: яшь кыз сөйгән егетен сугышка озаткан. Кыз сагына, борчыла, кайгыра, елый. Шагыйрь аны юата, киләчәктә, егете кайткач, матур тормыш булачагына ышандырырга тырыша. «Сәлам сезгә, кызыл бөркетләр!» (1920), «Булмаса» (1920), «Кызыл гаскәргә» (1922), «Атлы шлемнар» (1927), «Кызылармеец атлар» (1928) шигырьләре дә революцион романтика, киләчәк тормышка тирән ышаныч белән сугарылган. Ул елларда Сириннең бигрәк тә «Сикерт атың! (Кавалерия маршы)» (1925) әсәре популяр була. Шагыйрь аны кайта-кайта эшләгән: аның «Атлы шлемнар» дип аталган вариантында (1927) автор шигырьнең эчке ритмына зур әһәмият бирә: ат тоякларының тавышларын

хәтерләтә торган сүзләр генә куллана, шигырьнең музыкальлек ягына басым ясый:

Әй, командир!
Бир команда!
Сөйгән атым,
Чаптар атым!
Тып-тып басып,
Ат уйнатып,
Атлат атың!
Атлат атың!

Шагыйрь Кызыл гвардиягә дан җырлый, аның уңышларына шатлана:

Әй, командир!
Бир команда:
Җиңү якын!
Җиңү якын!
Тып-тып басып,
Ат уйнатып,
Сикерт атың!
Сикерт атың!

1921 елгы ачлык башлангач, Бөгелмә семинариясендә укулар туктала. Шул елда язылган «Ачлар авазы» шигырендә Сирин бөтен Идел буен чолгап алган ачлыкның үзәк өзгеч картинасын сурәтли:

Ярлы илгә ярлылар баш; алтын, көмеш җирдә таш,
Төрле чүп-чар, алабута безнең илдә булды аш.
Юк әле, түзми күңел, җан тартыша, сызыла йөрәк,
Бер телем икмәк сорап, тетри бәгырь, өзелә йөрәк.
Ач каберләр капкасын! – ди дошманым, көн-төн сөйли,
Җан тәрәзә тактасыннан сызгыра, үлем сөйли.

«Салкын энәләр (Җыр туганда)» (1922) шигырендә дә ул вакыттагы ярлылык, ачлык, салкыннан туңу атмосферасы тасвирлана. 1922 елда халыкның бөтен өмете кырга чәчелгән игеннәрдә була. Шул вакытта иҗат иткән «Яз – игенчегә» шигырендә Сирин авыл кешесен тизрәк кырга эшкә чыгарга чакыра:

Игенче, ятма йоклап, тор, кулың сызган, бавыңны иш!
Сиңа – урак, кәйлә; һәр көн юлыңны ач, тавыңны тиш!
Җитә бит яз, иген чәчәр өчен син дә ашык тиздән!..
Ашык тиздән, – үлем биргән бу ачлык китсен ул бездән!..

1923 елның көзендә Сирин Казанда Татар рабфагына укырга керә; иҗади яшьләр белән таныша. Рабфак елларында (1923–1924) Сириннең иҗтимагый-сәяси һәм әдәби-эстетик карашлары эволюция кичерә. Ул шигырьләрен, Маяковскийдан үрнәк алып, зур аудиторияләрдә кычкырып укуны күздә тотып иҗат итә башлый, шуның белән татар әдәбиятында сөйләм шигырен үстерүгә үзеннән зур өлеш кертә.

Рабфакны тәмамлагач, Сирин 1924–1925 елларда Бөгелмәдә «Якты юл» газетасында җаваплы секретарь булып эшли. Әмма аның күңеле Казанга тарта. Һәм ул, 1926 елның көзендә кабат Казанга килеп, Көнчыгыш дәүләт педагогия институтына укырга керә. Монда ул үзе теләгән иҗади мохиткә эләгә: Һ. Такташ, Г. Кутуй, Х. Туфан, Ә. Исхак һ.б. белән таныша, бөтен тырышлыгын куеп белем алуга, иҗат эшенә бирелә. 1928 елда аны яңа гына оешкан ТАППка әгъза итеп алалар. Нәкъ менә студент еллары һәм шуннан соңгы биш-алты ел (1927–1935) – Сириннең иң актив иҗат иткән һәм көчле трибун шагыйрь булып танылган чоры.

1920–1930 елларда барлык татар шагыйрьләре, шул исәптән Сирин дә аралашып яшәгән Һ. Такташ, Г. Кутуй, К. Нәҗми һ.б., совет власте шартларында поэзиядә үз урыннарын табарга омтылып, иҗатта төрле экспериментлар үткәрәләр. Мәсәлән, Һ. Такташның «Тиледәр», «Янар таулар», Г. Кутуйның «Көн – кадак», «Карт пычкычы», К. Нәҗминең «Еллар гына юып бетермәс», «Кабыргасы белән тора» һ.б. әсәрләре. Сирин дә 1926–1928 елларда шигырьнең формасы белән мавыгып ала. «Беренче май» (1926), «Көнлиләр» (1927), «Безнең кайгылар» (1928) шигырьләрендә ул, катлаулы образларга, сүзләрнең охшаш яңгырашына өстенлек биреп, аларны тезеп төшә һәм әсәрнең эчтәлеген икенче планда калдыра. Әмма аның бу мавыгуы озакка бармый, берике елдан ул үзенең мондый экспериментларыннан арынып, әсәрләренең сәнгатьчәлеген кайгыртып иҗат итә башлый.

Сириннең эзләнүләре, башлыча, поэзиядә үз стилен, үз шигъри формасын эзләүдә, эчтәлек белән форманың берлегенә ирешергә тырышуда күренә. Ул, Маяковскийга ияреп, татар шигыренең трибунлык сыйфатын үстереп иҗат итәргә тырыша. Әсәрләрнең сәнгатьлелегенә ирешүдә ул бер алымны – һәр сүзне аерып алып, аның тирән мәгънәсен ачып салып, сүзләрне бер-бер артлы юл-юл итеп тезеп бару формасын куллана. Бу исә автордан шигырьнең эчке ритмын нечкә тоемлауны, ачык яңгырашлы рифмалар сайлап язуны таләп итә. Шулай итеп, 1930 елларда татар поэзиясендә башка беркемнекенә дә охшамаган «Сирин стиле» барлыкка килә. Бу Һ. Такташ стиле дә, Х. Туфан стиле дә түгел иде. «Сирин стиле», бер яктан, хыялның көчле булуы, тирән эмоция, лиризм һәм революцион романтика белән сугарылган булса, икенче яктан, яңгыравыклы ритмы, халыкның йөгерек, гади, матур телен куллануы белән үзенчәлекле иде. Сирин музыкаль яңгырашлы сүзләр белән төрле халәт-хәрәкәтләрне күз алдына китереп бастыра. Шигырьдә музыкальлек өстенлек ала, аңарда төрле тавышлар яңгыраган төсле, тәэсирле итеп бирелә, шул ук вакытта автор шигырьнең эчтәлегенә дә тирән мәгънә салырга тырыша: һәр әсәренең иҗтимагый яңгырашы турында кайгырта. Поэтик идея белән публицистиканы һәм сәнгатьчәлекне органик кушып алып барырга омтыла.

Беренче шигырьләреннән үк («Энәләр» (1922), «Тегүче кыз» (1925)) Сирин шушы юнәлештә тәҗрибәләр ясый башлый. Шушы

алым белән Сирин 1927 елда үзенең атаклы «Язгы тамчылар» шигырен яза: анда ул, бер яктан, охшаш яңгырашлы сүзләрне сайлап, тамчылар тавышын чагылдырырга омтылса, икенче яктан, әсәрнең эчтәлегенә дә тирән мәгънә салуга ирешә. Сирин монда язгы тамчыларның матурлыгын гына җырлап калмый, ә бу күренешне җәмгыять тормышы белән дә бәйли, шуның белән әсәрнең иҗтимагый ролен дә көчәйтә. «Там, там, тамчы там!» сүзләрен рефрен итеп куллана һәм алар, һәр кулланган саен, әсәрнең иҗтимагый мәгънәсен тирәнәйтә баралар, төп идеяне ачарга ярдәм итәләр:

Там.
Там,
Тамчы, там,
Бергә тамыйк ичмасам!
Мин дә тамчыланып тамыйм,
Көрәшләрдә аксын кан!

Әсәр басылып чыгу белән (1927) бик тиз популярлаша һәм халык, яратып, аңа көй дә яза. Ул көй безнең көннәргә кадәр килеп җиткән – ул әле бүген дә балалар бакчаларында, музыка дәресләрендә, балаларны биеткәндә уйнала.

Иҗатының башыннан ук Сирин Тукайдан үрнәк алып яза. 1910–1915 елларда, мәдрәсәдә укыганда ук, ул, Тукай әсәрләреннән өйрәнеп, классик шигъриятнең газәл, касыйдә, мәснәви кебек жанрларын үзләштерә. Бөгелмәдә семинариядә укыганда (1918–1921), яшь шагыйрь үзенең берничә шигырен Тукай иҗат иткән темаларга – аваздаш темаларга багышлый. Сириннең 1920–1930 еллардагы әсәрләре белән Тукай әсәрләре арасында хәтта типологик параллельләр дә үткәрергә мөмкин. Яшь ягыннан Сирин Тукайдан ун яшькә кечерәк, ул 1896 елда туган. Тукай белән Сириннең тормыш юллары һәм иҗат юнәлешләре арасында беркадәр охшашлык та, зур гына аерма да бар. Охшашлык шунда – алар икесе дә мәдрәсә белеме алганнар, иҗатларында Көнчыгыш классик поэзиясе йогынтысын кичергәннәр (Сирин ул йогынтыны Тукай әсәрләре аша алган). Әмма җитди аерма да бар: алар икесе ике төрле җәмгыятьтә яшиләр, икесе ике төрле идеология вәкиле.Тукайның бөтен гомере 1917 елгы революциягә кадәрге шартларда уза. Ә Сирин, үзенең 21 ел гомерен революциягә кадәр яшәсә дә, бөтенләй икенче идеология йогынтысында тәрбияләнгән шәхес, ул – совет чоры шагыйре. Беренче елларда ук, алда әйтеп үтелгәнчә, ул бөтен күңеле белән, революциядән соң гаделсезлекләр булмаган, яңа, бәхетле тормыш төзибез дип, шулкадәр тирән ышана ки, үзенең әсәрләрендә еш кына патша чорындагы ач-ялангачлар тормышын яктырта, ә совет чорын бәхетле, якты итеп сурәтли. Шушы караш Сириннең Тукайга ияреп, яки аның әсәрләренә җавап рәвешендә язган шигырьләрендә дә ачык чагыла.

Тукайның «Эштән чыгарылган татар кызына» шигыре (1909) белән Сириннең Гражданнар сугышы чорында иҗат иткән «Авыл кызына» (1920) әсәре арасында ук охшашлыклар бар: икесе дә яшь

татар кызының елавына багышланган; икесендә дә «мәюсь», «залим», «күңел» кебек уртак сүзләр кулланыла. Әмма Тукайда татар бае «залим» булып саналса, Сириндә иске тормыш «залим» дип атала. Тукайда татар кызының чарасызлыгы сурәтләнә, ә Сирин исә Гражданнар сугышына киткән егетен сагынып елаучы кызны: *«Күп тә үтмәс, менә кайтып җитәр /Җан сөйгәнең көләч йөз белән / Менә, киләчәгең нинди матур/ Рәхәтләнеп гомер итәрсең!»* – дип юата, киләчәкнең якты булачагына өметләндерә.

«Диңгезгә» (1920) шигырен дә Сирин Тукайның «Даһигә» (1913) әсәренә нигезләнеп иҗат иткән. Икесе дә идеал темасына багышланган, икесе дә – мәснәви формасында. Бу әсәрләрнең язылу вакытлары аермасы нибары җиде ел. Тукай үз әсәрендә милли-азатлык хәрәкәте турында уйлана һәм газиз халкын колониаль изүдән коткару, аны иҗтимагый-мәдәни яңарышка алып чыгу юлларын эзләгән даһи образын иҗат итә. Тукай яшәгән җәмгыятьтә алда ялтыраган нәрсә ул ут түгел, ә алтын (ягъни байлык) икән һәм ул «нәрсәдә» нур да, күңел өчен җылылык та юк икән; җәмгыятьнең нигезендә алтынга, байлыкка омтылу ята икән:

Ялтырау күрдеңме аргта? Ут түгел ул – алтын ул;
Юк мөкаддәс нур да анда, юк җылылык, салкын ул, –

ди шагыйрь.

Тукай әлеге даһины үзе бара торган юлдан тайпылмаска, үз идеалына барганда туктап калмаска чакыра:

Артка бакма, даһием, идеал һаман да алда ул;
Алга барганнарга тик табла табылса – Алла ул, –

ди.

Сириннең «Диңгездә» шигырендә исә бөтенләй башка идеал тасвирлана; ул – яңа тормыш өчен көрәштә бернәрсә алдында да туктап калмый торган, диңгез дулкыннарына да буйсынмас, көчле, ашкын, бунтарь образ. Диңгезгә эндәшеп, Сириннең лирик образы болай ди:

Ниндәй дулкыннарга атсаң да, барыбер батмамын!
Һәм үлеп, суың төбендә дә череп ятмамын!
Миндә көч, гайрәт вә дәрт бар, күкрәгемдә ут яна,
Мин күрәмен алда – анда ялтыраган ут, әнә!
Ул шулай күзгә күренә, ут түгел, юк, нур бит ул!
Пакь вә саф, ап-пак күңелле бер фәрештә нур бит ул!

Димәк, алда күренгән нәрсә ул, Сирин фикеренчә, нур, фәрештә икән бит; ул күңелне үзенә тартып, кызыктырып тора. Ә ул нур, аның фикеренчә, совет җәмгыятенең якты киләчәге; шагыйрь аны үзе өчен хәтта Алла урынына күрә. Сирин ул елларда совет властена менә ни дәрәҗәдә ихлас күңелдән ышанган икән...

Шунысы кызыклы: Тукайның «Булмаса» газәленә (1908) ияреп, Сирин дә «Булмаса» (1920) шигырен язган (әмма газәл формасын сайламаган, ә ирекле рифмалар кулланган). Ике шигырь дә 15–15 үлчәме

белән иҗат ителгән. Үз шигырендә Тукай шагыйрь күңелен дәртләндерүче былбылга (гүзәл затка, гүзәллек шаһына) мәдхия җырлый:

Кем белер кадреңне, җаным, дәртле күңел булмаса?
Наз итәр кемнәргә гөл – каршында былбыл булмаса?
...Бирмәде Ләйлә кеби мәхбүбәгә дөнья бәһа;
Ул болай бер кыз гына – каршында Мәҗнүн булмаса.

Ә Сирин үз шигырен иҗтимагый темага багышлый: «коммунист» дип аталган кешенең совет җәмгыятендә зур дәрәҗәсе, җаваплы вазифасы, «гали фәрештәлеге» барлыгы әйтелә. *«Әгәр ярлы халыкка, ач-ялангачларга чын күңелең белән хезмәт итәргә теләгең булмаса, син коммунист булма да»,* – дигән фикер үткәрелә:

Булмаса күңелдә халыкка мәхәббәт хисләре, –
Булма коммунист, якын килмә бүтән уйлар белән.
Янмаса күкрәгеңдә ярлы халыкның уйлары, –
Ул гали фәрештәлек, басма аяк герләр белән.

1923 елда, Тукайның үлеменә ун ел тулу уңае белән Сирин «Безнең яшьләр (Тукайның «Яшьләр»енә ияреп, җавап урынында)» дигән шигырен яза. Тукай әсәре дә, Сириннеке дә классик касыйдә жанрына куела торган барлык таләпләргә дә җавап бирә: икесе дә – аа, ба, ва, га... тәртибендә рифмалашып килә торган икеюллыклар, ягъни бәетләрдән тора. Хәтта күләмнәре дә бер үк диярлек – Тукайныкы ун бәеттән торса, Сириннеке тугыз бәетле. Әмма әсәрләрнең идея юнәлеше монда да төрле: Тукай әсәре 1905 елгы революциядән соңгы кара реакция елларында язылган һәм төшенкелек, киләчәккә өметсезлек мотивлары, яшьләрдә егетлек, кешелек сыйфатларының юклыгына зарлану фикерләре белән сугарылган булса, Сирин шигырендә киресенчә – әсәр революцион романтика, авторның яңа, якты тормыш төзүгә ныклы ышанычы, барган юлдан һичкайчан тайпылмау, ахырга кадәр җиңеп барырга омтылу кебек хис-тойгылары, ниятләре белән өретелгән. Сириндә, алда әйтелгәнчә, үз-үзенә нык ышанган, ашкын, бунтарь герой образы сурәтләнә.

Шигырьнең беренче юлларында ук Тукай болай ди:

Бара милләт зәгыйфь, абныр-абынмас,
Сүнә яшьләрдә ут кабныр-кабынмас.
Кичә якты вә милли бер күңелдән
Бүген тычкан утыдай нур табылмас.

Ә Сирин исә, Коммунистлар партиясе идеяләре белән рухланып, үзенең шигырен романтик пафос, киләчәккә зур өметләр белән башлап китә:

Йөрәккә ут кабынган, мәңге сүнмәс,
Яна күкрәктә дәртләр, һич суынмас.
Көч алдык, калтырау юк юлыбызда,
Диябез яшьләр: «Бу күкрәк мәңге туңмас!»

Тукай үз чорындагы яшьләрнең, көндәлек, вак идеаллар белән рухланып, милләт проблемаларыннан читкә китүләрен, акчага, байлыкка табынып яшәүләрен тәнкыйтьли; аларның, тәти уенчык тапкан сабый бала кебек, байлык белән мавыгуларын әйтә.

Сирин дә Тукайның фикер сөреше артыннан бара, әмма, Тукай чорындагы яшьләрдән аермалы буларак, «яңа яшьләрнең» алтын-көмешләргә табынмыйча, халыкка хезмәт итүләрен, искелекләрне җимереп, яңа тормыш төзүләрен, шул алган юлларыннан читкә тайпылмаячакларын белдерә:

Күңелдә кайный хезмәтләр халыкка,
Чын ир алтын-көмешләргә табынмас.
Җимердек искелекләрнең барын да,
Аларга инде артык кайту булмас.
Ышандык без кызыл көчкә, юл алдык,
Турайдык сафка, нык юл, һич таелмас.

Тукай үз чорындагы яшьләр күңелендә егетлек, олпатлык, кешелеклелек сыйфатлары булмаганга зарлана, яшьләрнең үзләренең тарихтагы шанлы һәм данлы, фидакяр бабалары эшчәнлекләренә лаек булган эш-гамәлләр кыла алмаганлыкларына, көчсез булуларына әрни:

Яралганмы бу яшьләр күңле әллә
Мөрәүвәт маддәсе яглыр-ягылмас?
Ышанабыз халык көчсезлегенә,
Бабайлар шөһрәтен сагныр-сагынмас.

Ә Сирин һәрберсенең күңеленә иман нуры тулган, ярлы илнең бәхете өчен көн-төн көрәшә торган яңа яшьләр образын тудыра:

Иман күкрәктә һәммәбездә тулган,
Табылмас, безгә көчсезләр тагылмас.
Көрәштә без ныгыйбыз көн дә, көн дә,
Эшлибез ярлы ил бәхте юлында,
Кылыч, балта, чүкеч кулдан салынмас.

Тукай үзенең шигырен «Милләт байрагын тотып юлга чыксак та, ерак китә алмадык, егылдык» дигән фикер белән тәмамлый. Сирин исә, үзләренең милләт байрагы түгел, ә интернациональ эчтәлектәге кызыл байрак тотып юлга чыгуларын һәм ахыргача барачакларын әйтә. Яңа яшьләрнең нык, көчле икәнлекләрен күрсәтү өчен, үзләренең кулларын «тимер куллар» дип атый.

Шулай итеп, «Безнең яшьләр» – 1923 елда әле Сириннең чын күңелдән гадел җәмгыять төзибез, дип ышанып яшәгән чагын, ягъни аның иҗат юлының башлангыч чорын характерлый торган шигырь. Аны көч-энергиясе ташып торган 27 яшьлек Сириннең 24 яшьлек Тукай белән әңгәмәсе, бәхәсләшүе дип тә карарга мөмкин.

Сирин, татар совет шагыйрьләреннән беренче буларак, үз иҗатында җәмгыять һәм шагыйрь, шагыйрьнең җәмгыятьтәге урыны,

роле, яңа совет шартларында шагыйрьлек миссиясе проблемаларын күтәреп чыга, «Йөрәк каны белән» (1929) шигырен яза. Шунысы мөһим: шагыйрьлек миссиясен аңлауда да Сириннең карашы Тукайныкы белән аваздаш. Бу шигырьдә Сирин үзенең поэтик иҗатын болай сурәтли:

Бу – минем
уйларым,
Бу – ритм.
Бу – минем
йөрәгем тибүе.
Бу – минем
канымның
тәнемнән
Җыр булып
кәгазьгә
күчүе.

Төзелеп килә торган яңа җәмгыятьтә шагыйрьнең миссиясен ачыграк күрсәтү өчен, ул үз-үзенә шундый сорау бирә: *«Ни өчен, ни өчен мин болай / Ак кәгазь өстендә кан коям? / Каләмнән тамдырып канымны / Үземне вакытсыз ник суям?»* Шушы сорауга бәйләп, ул үзенең төп фикерен әйтә: шагыйрьнең иҗаты, тормыштагы вазифасы аның шәхси мәнфәгате, үз-үзен яратуы, дан-шөһрәткә омтылуы белән бәйле булырга тиеш түгел. *«Шөһрәт кирәкме? – Кирәкми / Мин үлгәч, шөһрәт нәрсәгә?»* – ди ул. Үз алдына куйган сорауга үзе үк: *«Киләчәк тормышны күрәсе һәм шунда яшисе килә»,* – дип җавап бирә. Ә киләчәк тормышны автор идеал итеп күзаллый: *«Киләчәк илларның тормышы / Уемда бик матур корылган. / Шул илларның нигез ташына / Безнең еллар өеп куелган»*. Әмма ул матур киләчәкне кул кушырып утырып кына, яки елмаеп, эшләр-эшләмәс йөреп кенә якынайтып булмый. Шагыйрь кәеф-сафа корып, бизәнеп, үз-үзенә сокланып, эшсез утыруга каршы чыга: *«Ни булыр иде соң / мин, Сирин / Гөлсирин булып, гел бизәнсәм? / Яз саен яшәреп, / Таң саен зәп-зәңгәр чәчкәдә утырсам?»* – ди. Һәм ул, якты киләчәкне тизрәк җиткерү өчен, үзенең шигърияте, ялкынлы сүзе белән көрәшәчәген, шушы юлда хәтта үзен корбан итәргә дә әзер торуын белдерә:

Юк,
каным жәл түгел,
коелсын чәчкәм дә,
Каләмнән тамдырып
канымны,
кәгазьгә чәчәм дә,
Җыр итеп
тезәм мин.

Беләм мин:
корбансыз
җиңү юк,
Авырлык күрмичә,
рәхәтләр күрү юк.

Күренә ки, Сирин шагыйрьнең җәмгыять тормышындагы миссиясен поэтик югарылыкка күтәреп тасвирлый: үзен шагыйрь дип исәпләгән иҗат кешесенең бары тик янып, халыкның кайгышатлыкларын үз йөрәге аша үткәреп, «йөрәк каны белән» генә язарга тиешлеген белдерә. Тукай да шундый караштa. Тукай да, билгеле булганча, шагыйрьлек вазифасын бик югары бәяләде: шагыйрь үзенең иҗатын шәхси мәнфәгатькә түгел, ә халыкка хезмәт итүгә багышларга тиеш. *«Әйдә халыкка хезмәткә, хезмәт эчендә йөзмәккә; Бу юлда һәртөрле хурлыкка, зорлыкларга түзмәккә!»* – дигән чакыру ташлады. Үз чорының вазгыятыннан чыгып, шагыйрьнең иҗтимагый-сәяси ролен «йоклаган» татар халкын уятуда, тергезүтерелтүдә күрде. Тукай бу мәсьәләдә рус классиклары А.С. Пушкин белән М.Ю. Лермонтовка таянды, алардан үрнәк алды. *«Пушкин илә Лермонтовтан үрнәк алам / Әкрен-әкрен югарыга үрләп барам», –* дип язды үзенең «Бер татар шагыйренең сүзләре» (1907) шигырендә. Монда шундый типологик параллель дә үткәреп була: 1826 елда Пушкин, 1841 елда Лермонтов «Пәйгамбәр» («Пророк») дигән әсәр язалар һәм шагыйрьнең җәмгыятьтәге миссиясен пәйгамбәрлек миссиясе дәрәҗәсенә күтәреп тасвирлыйлар. Тукай да «Пәйгамбәр (Лермонтовтан үзгәртелгән)» (1909) шигырендә шагыйрьнең миссиясен пәйгамбәр миссиясе югарылыгында күрә һәм Сирин әсәрендәге фикергә охшаш фикер әйтә – шагыйрь үз халкы өчен армый-талмый хезмәт итәргә тиеш: *«Керештем мин мәхәббәткә, карендәшлеккә өндәргә / Ашамый-эчми көндез, кич белән баш куймый мендәргә»*; шагыйрь рухани ут белән янарга тиеш: *«Янып рухани ут берлә, ашыккан хәлдә юл тотсам»*, – ди шул ук «Пәйгамбәр» шигырендә. Рус галиме И.Г. Пехтелев язуынча, Тукайның бу фикерләре үзенең остазлары Пушкин һәм Лермонтов фикерләре белән аваздаш. Шулай итеп, Сириннең фикерләре Тукай фикере белән дә, Пушкин һәм Лермонтов фикерләре белән дә аваздаш булып чыга. Бер үк фикердәге Пушкин–Лермонтов–Тукай–Сирин дигән чылбыр барлыкка килә һәм Сирин бу чылбырда ахыргы бер буын ролен үти. Әдәбият һәм сәнгатьнең җәмгыятьтәге урыны, иҗади хезмәт темалары Сириннең «Һейне фикере» (1929), «Тормыш ярына басып» (1933), «Җиңел эшләр» (1933), «Гадәт» (1958), «Минем гаскәрем» (1960) кебек әсәрләрендә дә чагылыш тапты.

1933 елда Сирин, яңа алым кулланып, «Тукаевтан Сирингә телеграмма» дигән шигырь язган. Анда Тукай, Сирингә мөрәҗәгать итеп, аңардан: *«Син үзең ничек яшисең, / Бармы соң ашарыңа? / Бармы соң эшләү шартың, / Квартирың язарыңа?»* – дип сораша, шул турыда үзенә хат язуын үтенә. Шулай итеп, Сирин гомер буе Тукайдан

өйрәнеп, үрнәк алып, күңеленнән аның белән сөйләшеп-фикерләшеп иҗат иткән. Бу, әлбәттә, Сирин иҗатына уңай йогынты ясаган.

Сирин 1920 елларда әле Октябрь революциясенең халыкка матур тормыш алып киләчәгенә чын күңелдән ышана. 1927 елда язылган «Урам уртасында» шигырендә ул Октябрьнең ун еллыгы уңаеннан, рухланып, болай дип яза:

Их, мин бүген дә, көчем җитсә,
Беләмсез, нәрсә эшләр идем? –
Бөтен халыкны бер җиргә җыяр идем дә,
Җирнең котыбына басып,
Октябрьнең ун еллык
Уңышын сөйләр идем!

Сирин иҗатында тормышка иске һәм яңа карашлар капма-каршылыгы совет җәмгыятендәге яңа тормыш күренешләрен сурәтләү аша ачыла. «Тракторчы кыз» (1928) әсәрендә тракторчы һөнәренә укып кайткан авыл кызының фикерләре аның этисенең иске карашына каршы куелып тасвирлана. Сирин авыл тормышына совет власте алып килгән яңа карашка, яңа мөмкинлеккә дан җырлый. Андагы лирик герой – гади бер кыз, түбәндәгене сөйли: ул кыз булып тугач, аның этисе бер дә канәгать булмаган; ул үзенә йорт эшләрендә ярдәмче булыр дип, малай көткән икән. Әмма кыз туган. Әтисе бервакыт, көтмәгәндә *«эштән кайткан чакта салкын тиеп»*, авырый башлый һәм, терелә алмыйча, үлеп тә китә. Кыз белән әнисе икәү генә кала. Шуннан соң алар тормышның барлык авырлыкларын бергә кичерәләр: кышын җеп эрләп, киндер сугалар; җәен бергә урак уралар, печән җыялар. Кыз комсомолга керә, *«эшчән бер кыз булып танылa»*. Бераздан тракторчы булу өчен, шәһәргә укырга китә һәм шул һөнәрне үзләштереп кайта. Кыз инде хәзер үзенең иркен кырларда тракторда эшләве белән горурлана һәм этисенә:

Исән булсаң, әткәй, күрер идең
Кызың ничек эшче булганын.
Киң кырларда трактор белән
Җырлый-җырлый сабан сөргәнен, –

ди.

Шулай итеп, бу әсәрдә тормышка эти кешенең – искечә, ә комсомолда тәрбияләнгән кызның яңача карашларының капма-каршылыгы ачыла. 1928 елда иҗат ителгән «Ялган елмаюлар» шигырендә Сирин эчүчелекне тәнкыйтьләп чыга: ул, *«дөнья»*ның беркайчан да үзен *«агу белән кунак итмәгәнен»* әйтә дә, әсәрен болай тәмамлый:

Ничә еллар җирдә яшәп,
Агуларны авыз итмәдем.
Кая, китер, мине якын күрсәң,
Май ягып бир арыш икмәген!

Педагогия институтын тәмамлагач (1929), Сирин бер ел Казанның М. Вахитов исемендәге мәктәбендә татар теле һәм әдәбияты укыта; бер үк вакытта, ТАПП тарафыннан билгеләнеп, Казан тегү фабрикасында яшь каләм тибрәтүчеләрнең әдәби түгәрәгенә җитәкчелек итә. 1930 елда аны нәшриятка, Татиздатның авыл хуҗалыгы бүлегенә редактор итеп эшкә чакыралар. Ул анда 1935 елның августына, ягъни кулга алынганчы эшли. Ул елларда Татиздатның авыл хуҗалыгы бүлеген шагыйрь Нур Баян җитәкләгән.

Шулай иҗат белән янып йөргәндә, кинәт көтелмәгән бер хәл була: Сиринне студент чакта ук кулга алалар. Бу вакыйга турында ул үзенең истәлекләрендә болай яза: *«...Кичке ут алынган иде, ишектән дүрт кеше килеп керде. Шуларның берсе военный милиционер иде. “Батыршин арестован”, – диделәр дә, мине милиция янына куйдылар. Хуҗа хатыны, күрше хатыннарыннан комиссия төзеп, өстәлдә булган китапларны, кәгазьләрне җыеп алып бәйләделәр. Әйберемне һәм үземне “Кара карга” дигән машинага утыртып алып киттеләр... Машинадан төшкәч, аңладым: мине Черек күл каршындагы НКВД төрмәсенә китереп япканнар икән.*

Мин баш вата башладым. Ни гаебем бар соң? Минем бер начар эш тә эшләгәнем юк. Китапларым – барысы да институт программы буенча укырга күрсәтелгән китаплар, язган шигырьләрем – барысы да үземчә дөрес шигырьләр» [Батыршин, б. 150].

Башта аны гомуми камерада тоталар. Берничә көннән ялгыз камерага кертеп ябалар, янына шымчы куялар. Камерада икәү генә булгач, әлеге шымчы Сирингә милли мәсьәлә буенча сораулар бирә, аны сыный. Сирин барысына да Ленинча җавап биреп бара. Өч-дүрт көннән соң, ул шымчыны аннан алып, Сиринне ялгызын калдыралар.

«Шуннан соң мин дә күп тормадым. Кулга алынуга утыз көн тула дигәндә, начальник мине чакырып алып: “Казаннан башка беркая барырга да рөхсәт ителми”, – дип, шул кәгазьгә миннән кул куйдырды һәм теге китап-кәгазьләрне биреп, кайтырга кушты. “Без чакырсак, килерсең”, – диде» [Батыршин, б. 151].

Шуннан соң Сириннең күңеленә курку кереп оялый. Аны һәр минут «Мине тагын кайчан чакырырлар икән? Исән калырмынмы икән?» дигән сорау борчый. Бу хәл 1927 елда була. Ләкин соңыннан да, Сирин инде Татиздатта эшли башлагач та, аны берничә мәртәбә НКВДга чакырып, сорау алалар.

1930–1935 еллар – Сириннең иң актив иҗат иткән, көчле трибун, үзенчәлекле, популяр шагыйрь булып танылган чоры.

Ритмик һәм музыкальлек җәһәтеннән нәфис эшләнгән «Киләләр» (1930) шигырендә Сирин, яңа алым кулланып, тормышта үзенең нинди теләк-омтылышлары булса, шуларның барысын да «килә» дип санап чыга да, киләчәкнең чыннан да матур буласына ышанып, *«киләсе көннәрнең көлгәнен күрәсе килә; шул көләч көннәрнең гөлләрен үбәсе килә!»* дигән теләк белдерә. Бу шигырь шулкадәр ихлас күңелдән

язылган ки, аңардан әйтерсең укучыларга бары уңай энергия генә килеп тора төсле.

1930 елда Сирин Татарстан АССР төзелүнең ун еллыгына багышлап, «Татарстан» дигән шигырь язган. Ул анда туган халкының үз республикасы булуы белән горурлануын тасвирлый, республиканың үсүенә шатлана:

Гөлбакча бу,
Гөлләр иле – гөлестан.
Урманнары, болыннары – гөлбостан.
Кошлар сайрый
Үз теленчә, үзлекчә:
«Яшәсен, – дип, –
Ирекле Татарстан!»
Ел үсәсен
Татарстан ай үсә,
Бик түбәннән киләбез без
ерактан.
Үскән саен
колхозлар шау-гөж итә,
Үсәр өчен
төзелгән Татарстан.

Сириннең «Яла ягылган дошман тарафыннан...» дип башлана торган шигыре (1930) дә патриотик хисләр белән сугарылган. Үзенең бөтен тормышын, иҗатын туган халкына багышлавын, халкы өчен җан атып яшәвен ул түбәндәге сүзләр белән белдерә:

Халкым, бөегем минем,
пакь чишмәм син!
Сиңа хезмәтем, җырым, уйларым.
Сине җырлаудан, Сине данлаудан
мин һич армадым,
мин һич туймадым!
Әгәр затсызлар сиңа
тел орса,
Синең даныңны
чәйнәп таратса, –
Үлгән тәкъдирдә кабердән
торырмын,
Явыз дошманны кырырмын,
урырмын!

Туган халкының үзе өчен бик кадерле булуын, аны, үзенең газиз баласы кебек күреп, кимсетүләрдән саклаячагын әйтә:

Тик син, татарым, –
Ярамнан да
ярам!

Тик син дип янам, –
Син – минем балам:
Татарга кем дә кем кагылса, авыр,
Көлке хәлендә калыр ул, калыр!

Ул үзенең бөек татар халкы вәкиле булуы белән горурлануын болай сурәтли:

Сатлыклар түгел – Тукайлар нәселе,
Гаспралы нәселе, и бөек татарым!
Сез җан атканнан татар диеп,
Мин мең бер артык җанымны
атарым!
Татарым! Татарым!

Шулай итеп, Сирин үзенең туган халкының патриоты икәнлеген исбатлый.

1920–1930 елларда Сирин мәхәббәт шигырьләре дә иҗат иткән: «Каш астыннан», «Эзләрең» шигырьләре, лирик парчалар... Мәсәлән, бер лирик парчада без романтик геройның түбәндәге халәтен очратабыз:

Бер күрәмме моңсу күзләреңне, –
Ник бәхетсез минем күзләрем?!
Шул вакыттан авырыйм, айный алмыйм,
Мәңге исерек минем йөрәгем.
...Елыйсым да килә, көләсем дә,
Ник җырлыйм соң гомер буена?
Әгәр күрсәм, шашкан хисләр белән
Атылыр идем синең муеныңа.

Сириннең лирик героена шаяру, кызларны үртәү кебек сыйфатлар да хас. 1933 елдагы бер шигырендә ул, Зәйнәп дигән кызга, шаярып, болай ди:

Тавык булып син кыткылдап йөрсәң,
Әтәч булдым мин дә, Зәйнәбем!

«Үзбәк кызы “Дәрдем бар”га» әсәрендә яшь күңелнең алгысынуы тасвирлана, шагыйрь оригиналь чагыштырулар куллана:

Күңлең – моң, саз чишмәсе.
Күзләрең – күл, йөзләрең –
Җәйнең матур иртәсе.

Үзбәк халык җыры «Яр-яр!» га ияреп иҗат ителгән «Уйнак яр» әсәре дә, рус шагыйре Есенинга ияреп язылган «Зәңгәр кичтә», «Алсу кофта, зәңгәр күзләр» шигырьләре дә яшьлек, мәхәббәт хисләре белән өретелгән.

1930 елларда Сирин балалар өчен «Кыш»(1929), «Көз» (1929), «Яз» (1929), «Җәй» (1929), «Корыч атлар» (1931), «Тимер юл» (1931), «Бә-ә-ә дә мә-ә-ә»(1931), «Җиләк бакчасы» (1933) исемле кечкенә

генә рәсемле китаплар бастырып чыгара. Аларда шагыйрь балаларны ел фасыллары, табигать, йорт хайваннары, чынбарлык белән таныштыра. «Күккү!» (1930) шигырендә автор, күке тавышын тасвирлап, балаларда туган җир табигатенә карата мәхәббәт тәрбияләргә омтыла. 1930 елда Сирин, халык әкиятенә таянып, балалар өчен «Кеше» дигән поэма яза. Әсәр тирән гуманистик фикер белән сугарылган; анда «Кеше»гә, аның акылына, ерткыч хайваннардан өстен булуына дан җырлана; шагыйрь балаларны чын гуманистик рухта тәрбияләүгә үзеннән өлеш кертә. 1930 елда Фатих Кәрим, татар балалар әдәбияты үсешенә анализ ясаганда, Сиринне дә уңай яктан искә алып китә: «Балалар әдәбияты үсешендә «Демьян Фәтхи, Сирин, Минский, Рөстәм Нади, Ләбиб Гыйльми, Ә. Түрәй кебек иптәшләрнең бу юлда зур гына ярдәмнәре булды», – дип яза [Кәрим, б. 213].

(Дәвамы бар)

Әдәбият

Батыршин Сирин. Тормыш хатирәләре // Казан утлары. 2016. № 12. Б. 150–151.

Кәрим Фатих. Балалар әдәбияты турында // Әсәрләр: өч томда. 3 т. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1981.

Шәрипов Әнвәр Мәгъдәнур улы,
филология фәннәре докторы, профессор